

Prof. dr Veselin Vukotić

MVP – specifičnosti modela i što dalje

Cilj i struktura rada

Prezentacija suštine modela masovne vaučerske privatizacije u Crnoj Gori, procjena njegove implikacije na ekonomiju i ukupni društveni život u Crnoj Gori kao i ukazivanje na očekivane probleme u postvaučerskom periodu je cilj rada.¹

Rad se sastoji od sledećih djelova:

1. Globalni model privatizacije u Crnoj Gori;
2. Specifičnosti crnogorskog modela MVP u Crnoj Gori;
3. Očekivani doprinosi MVP;
4. Mogući problemi MVP;
5. Poruke rada.

¹ U radu se ne diskutuje o aktivnosti na primjeni MVP koje su trajale više od dvije godine. MVP je jedan od najsloženijih projekata ikada realizovanih u Crnoj Gori. Realizacija ovog projekta je tražila i političku i tehničku pripremu.

U pogledu pripreme navodim nekoliko bazičnih aktivnosti:

1. Konsolidacija podataka po preduzećima na nivou koji je potreban za MVP, a u većini preduzeća urađene su i knjige akcija.
2. Objavljena je knjiga sa podacima o preduzećima koja učestvuju u MVP i podaci su sadržani u 15 grupa.
3. Urađen je spisak građana za MVP; mogućnost građana da provjere da li su na spisku ili ne.
4. Program edukacije stanovništva i njegova realizacija.
5. Neophodan zakonski okvir i uredbe za sprovođenje MVP.
6. Zakonski okvir koji uređuje privatizacione fondove, davanje dozvola i kontrola rada MVP.
7. ZOP – tehnički provajder projekta, tehnički, kadrovski i finansijski pripremljen za MVP.
8. Formirana je Centralna depozitarna organizacija.
9. Ugrađen je software za CDA.
10. Donesen je zakon o HOV.
11. Formirana je Komisija za HOV koja će vršiti nadzor nad radom privatizacionih fondova.
12. Usvojen koncept dematerijalizacije HOV.
13. Pripremljeni i poslani građanima svi obrasci, nalozi, obavještenja.
14. Pripremljeni svi uslovi za formiranje menadžment kompanija.
15. Održani su pet seminara i dozvolu investicionog menadžera je dobilo oko 40 ljudi.
16. Vaučeri su podijeljeni građanima.
17. Osnovana je šest menadžment kompanija koje upravljaju sa šest privatizacionih fondova.
18. Otpočela je javna kampanja fondova.
19. Formirano tijelo za praćenje reklama privatizacionih fondova.
20. Formirano koordinaciono tijelo za operativni rad u sprovođenju MVP.
21. U toku je unošenje u CDA podataka svih kompanija.
22. Potpisan je ugovor o kupovini softwera za tržište kapitala u Crnoj Gori.
23. Otpočeto sa formiranjem nove crnogorske berze.

1. Model privatizacije u Crnoj Gori – ključni principi

Model privatizacije u Crnoj Gori polazi od tri ključna principa:

1. Prodaje strateškim partnerima
2. Razvoja preduzetničke inicijative
3. Internacionalizacija crnogorske ekonomije.

Da bi se ova tri principa realizovala, potrebno je da se:

1. Izgradi jak institucionalni okvir za sprovođenje privatizacije, posebno zaštita svojinskih prava;
2. Transparentnost procesa;
3. Restitucija.

Sprovođenje ovog koncepta je bilo u vremenu:

1. Političke nestabilnosti i rata u zemlji i okruženju;
2. Neriješeni državni odnosi između Srbije, Crne Gore i Federalne vlade.
3. Kašnjenje i sporost ukupne tranzicije u Crnoj Gori.

Privatizacija nije cilj sam po sebi. To je **sredstvo** da se stvore **uslovi** za efikasnije poslovanje, za više novih radnih mjesta, za bolji menadžment preduzeća. Međutim, privatizacija ne može sama da riješi sve probleme. Uz to, često se ne shvata da suština privatizacije nije da će neko donijeti novac u preduzeće i tako riješiti sve probleme (dugove, plate i sl.). Privatizacija za preduzeća znači više rada i odgovornosti za svakog, od menadžmenta pa do svakog zaposlenog. Odnosno, na nivou preduzeća privatizacija je sredstvo da se dođe do novog proizvoda i novog tržišta!

Privatizacija preduzeća ima velike implikacije na ukupan društveni sistem: na mjesto i ulogu vlade, rad državne administracije, sudove, medije. Privatizacija preduzeća traži potpuno novo okruženje, novu biznis i političku okolinu.

Razumljivo, privatizacija razbija postojeću strukturu interesa i postojeće interesne grupe i formira nove! Razlika je u tome da bi taj pritisak novih interesnih grupa bio transparentniji i rezultirao sa efikasnijim radom, nego što je slučaj sa sadašnjim interesnim grupama.

Iz ovoga izvlačim dva bitna postulata privatizacije:

1. Privatizacija znači uvođenje promjena, rizika i neizvjesnosti;
2. Privatizacija razbija staru i formira novu interesnu strukturu u preduzećima i oko preduzeća.
3. Privatizacija povećava odgovornost na svim nivoima: od pojedinca do parlamenta.

2. Specifičnosti crnogorskog modela MVP

Mjesto MVP u ukupnom modelu privatizacije u Crnoj Gori

Crnogorski model MVP potrebno je posmatrati u kontekstu ukupnog modela privatizacije u Crnoj Gori. To znači da MVP nije poseban, izolovan model, nezavisan od toga što se dešava sa ostalim oblicima privatizacije. Sledeća tabela prikazuje u najgrubljem konfiguraciju metoda privatizacije u Crnoj Gori.

r.br.	Kategorija	Broj preduzeća	Vrijednost kapitala u DM	% od ukupnog kapitala
1.	Već privatizovano	116	1,971,566,566	22,56%
2.	Međunarodni tender			
2a	Za prodaju na međunarodnom tenderu	15	1,281,484,486	14,66%
2b	Za prodaju na međunarodnom tenderu - Vlada RCG i Savjet će utvrditi strategiju privatizacije	4	2,447,323,858	28,00%
3.	Za MVP program	225	2,296,469,149	26,28%
4.	Batch sale			
4a	Za prodaju putem Batch sale I	21	179,976,984	2,06%
4b	Za prodaju putem Batch sale II	7	87,460,471	1,00%
4c	Za prodaju putem Batch sale - Vlada RCG i Savjet će utvrditi strategiju privatizacije	6	99,044,126	1,33%
5.	Za privatizaciju putem aukcije	45	90,141,011	1,03%
6.	Za privatizaciju kroz stečaj	34	286,016,791	3,27%
	Ukupno		8,739,483,442	100,00%

Kada se govori o MVP potrebno je imati u vidu **cjelinu** ukupnog modela privatizacije; njegovu uvezanost, odnosno isprepletenost. **Sinergetski efekat** različitih modela privatizacije u Crnoj Gori treba da ublaži s jedne strane nedostatke koje ima svaki od modela a s druge strane da maksimalno iskoristi prednosti svakog modela. Tako se pokušava kombinovanje prodaje strateškim partnerima, ali i zaposlenima i građanima i malim preduzetnicima; kombinovanje modela prodaje, popusta i besplatnih podjela; kombinacija brze i postepene privatizacije; uključivanje kupca iz preduzeća i izvan preduzeća; snažan je naglasak na strateškim investitorima iz inostranstva ali u privatizaciji učestvuje i cjelokupno domaće stanovništvo; upravljanje projektom je centralizovano ali uz mogućnost lokalnih, pojedinačnih inicijativa, bilo sa nivoa preduzeća, konkretnih ili potencijalnih investicija.

Važno je napomenuti da se cjelokupan proces vodi uz postojanje bazičnog pravnog okvira i procesa evolutivnog nastojanja i razvoja institucija, kao što su Komisija za HOV, Centralna depozitarna agencija; tržište kapitala; privatizacioni fondovi, brokerske kuće, berza.

Proces privatizacije u Crnoj Gori prati i proces **obuke mladih kadrova** u različitim oblastima, odnosno model privatizacije omogućava transfer znanja inostranih eksperata ka domaćim mladim stručnjacima.

I na kraju, proces privatizacije podiže **nivo znanja građana** Crne Gore, ne samo iz domena privatizacije već i iz domena ostalih sfera tranzicije.

Na kraju, crnogorski model privatizacije se ne bavi konačnim rešenjima, već je cilj da on stvori dovoljno prostora za različite preduzetničke inicijative, koje mogu doći od strane zaposlenih, građana, menadžera, preduzetnika, investitora. Odnosno, više je orjentisan **tražnjom** (budući vlasnik, njegov interes i prava) nego **stranom ponude** (sadašnji vlasnici; država i fondovi) i njenom zaštitom. »Demand oriented« model privatizacije u javnosti stoga izaziva mnoge rasprave i doživljava napade, jer mnogi pojedinci i eksperti smatraju da je kroz interes prodavaca (država i kvazi država) bolje čuva interes javnosti (građana) nego kroz očuvanje interesa građana kroz interes kupca.

Razlika je u tome što zaštitnici interesa javnosti kroz zaštitu interesa države (npr. visoke cijene, zadržavanje većih sistema u rukama države, ne prodavati strancima,...) potenciraju prošlost, polaze od toga da su naša preduzeća mnogo vrijedna i da samo neko treba da državi da novac da ih sanira, **ī sve će biti kao što je bilo! Ko je taj ko treba da da novac, niko ne zna!!!** Da li se radi o oživljavanju sjećanja na Fond za nerazvijena područja iz bivše SFRJ, ili na stalnu stranu pomoć to nije jasno! Zato država, da bi zaštitila interese građana (javnosti) treba da diktira mnogo strožije uslove potencijalnim kupcima, **pa ko hoće hoće!**²

Crnogorski model privatizacije bazično polazi od interesa kupaca, odnosno investitora i zaštite njihovih interesa u **transparentnoj proceduri**. Polazi se od pitanja: Što će biti sa preduzećem prvi dan nakon privatizacije? Da li će raditi, proizvoditi dohodak, zapošljavati ljude, otvarati nova radna mjesta, imati strateško partnerstvo.³

Jednostavnije, da li je interes javnosti više zaštićen ako sadašnji vlasnici insistiraju na visokoj cijeni (dominacija ponude) bez garancije da li će radnici raditi nakon privatizacije, ili da je bolje preduzeće prodati za 1 DM uz biznis plan koji dokazuje da će preduzeće uspješno raditi i opstati (vladavina tražnje).

² Komentari i prodaji hotela "Maestral" su reprezentativan primjer ovog prilaza, odnosno za prepoznavanje pristalica tzv. "socijalističke transformacije socijalizma" (sve po planu, komandama i naredbama)!

³ Crna Gora ulazi u fazu kada će više morati da prihvati ovaj pristup (čak i prodavanje preduzeća za 1 DM), umjesto robovskog ukopavanja i sjećanja na slavnu prošlost!

Portfolio za MVP

Dio prethodno rečenom može se zaključiti na bazi portfolija za MVP u Crnoj Gori.

Tabela: Portfolio za MVP u Crnoj Gori

r.br.	Kategorija	Broj preduzeća za MVP	Vrijednost kapitala za MVP	% od ukupnog kapitala za MVP
1.	Preduzeća koja će se privatizovati dominantno kroz MVP program	177	279,784,491	12,21%
2.	Preduzeća koja će se privatizovati metodom Batch sale	31	435,457,723	18,79%
3.	Preduzeća koja će se privatizovati putem međunarodnog tendera	17	1,581,235,736	69,00%
	Ukupno kapital za MVP	225	2,291,469,149	100,00%

Iz tabele se vidi da uslovno postoje dvije grupe preduzeća:

- a) Gdje je dominacija MVP u privatizaciji (177 preduzeća)
- b) Preduzeća koja učestvuju u MVP, ali gdje se očekuje strateški partner (48 kompanija ili 87% kapitala za MVP)

Pokušaj ublažavanja standardnih nedostataka vaučerske privatizacije u crnogorskom modelu MVP

Postoji nekoliko standardnih nedostataka modela MVP, datih na bazi provođenja ovog modela u Istočnoj Evropi, prije svega u Rusiji i Češkoj. (Istina, mnogo se manje ističu pozitivne strane ovog procesa). U dugoj pripremi ovog modela, iskustva MVP iz drugih zemalja su detaljno analizirana, i učinjen je pokušaj da se detaljno ublaži njihovo dejstvo u Crnoj Gori. U nastavku kratko o tome.

c) Raspršenost vlasništva nakon MVP

Problem upravljanja nakon MVP je evidentan, jer je vlasništvo disperzovano na hiljade ljudi. (To je slučaj i sa mnogo većim kompanijama u svijetu. Npr. Coca cola ima oko 80 miliona vlasnika). Odnosno, zbog slabe veze između vlasništva i upravljanja («Agency problem») dolazi do problema u upravljanju firmom. (O tome da li je samo raspršenost vlasništva razlog za to, ovdje ne bih diskutovao).

U modelu MVP u Crnoj Gori ovaj problem se bazično može locirati na 177 preduzeća u kojima će preko MVP (građani i fondovi) imati oko 40-45, i radnici oko 40% akcija. (Ostalo su akcije PIO i Zavoda za zapošljavanje).

Ova preduzeća obuhvataju oko 13% kapitala koji će se privatizovati kroz MVP.

U osnovi se radi o manjim preduzećima. U njima je zaposleno oko 15,000 radnika.

Znači, u praktičnom sprovođenju modela posebna pažnja treba da bude usmjerena na ovih 177 preduzeća. Iako se kapitalno i po broju zaposlenih ne radi o tako značajnim preduzećima sa stanovišta ukupne ekonomije. Međutim, u političkom smislu i sa stanovišta imidža privatizacija

ovih preduzeća je mnogo važna! U fusnoti su date neke numeričke karakteristike ove grupe preduzeća.⁴

⁴ Zaposlenost u grupi od 177 preduzeća

Rb	Broj zaposlenih	Broj preduzeća	Broj zaposlenih	% ukupno zaposlenih	Vrijednost kapitala	% ukupnog kapitala	Kapital za MVP	% ukupnog za MVP
1	do 25	55	747	5.06%	59,316,432	7.29%	19,622,970	7.01%
2	26 - 50	39	1,325	8.98%	90,356,393	11.10%	35,121,996	12.55%
3	51 - 100	30	2,271	15.39%	143,963,861	17.68%	54,129,774	19.35%
4	101 - 200	36	4,855	32.89%	272,356,610	33.45%	101,256,304	36.19%
5	201 - 300	10	2,481	16.81%	119,175,601	14.64%	40,652,508	14.53%
6	300 +	7	3,081	20.87%	128,994,417	15.84%	29,000,939	10.37%
	Ukupno	177	14,760	100.00%	814,163,314	100.00%	279,784,491	100.00%

Vlasnička struktura 177 preduzeća				
Zaposleni	Privatni investitori	Fondovi	Banke	MVP
30.70%	14.14%	19.53%	2.00%	33.64%
28.93%	16.49%	19.37%	0.64%	34.57%
25.44%	13.09%	24.58%	1.73%	35.16%
27.66%	8.71%	25.33%	1.08%	37.21%
27.88%	6.47%	29.43%	0.90%	35.32%
31.60%	20.74%	13.71%	0.00%	33.96%
28.70%	13.27%	21.99%	1.06%	34.98%

Ipak treba istaći i to da je u ovih 177 preduzeća se uključuju i 45 preduzeća koja su uglavnom preko kontrolnog paketa u privatnom vlasništvu.

Rb	Broj zaposlenih	Privatni investitor	
		Broj pred.	% vlasništva
1	do 25	15	51,83
2	26 - 50	12	53,59
3	51 - 100	7	56,11
4	101 - 200	6	52,27
5	201 - 300	2	32,35
6	300 +	3	48,38
	Ukupno	45	

Među ovim preduzećima (koja se preko kontrolnog paketa u privatnom vlasništvu) su:

Mljekara, Podgorica; Morača trans, Podgorica; Polipak, Bijelo Polje; Centrojadrans, Bar; Intours, Podgorica Primorka, Bar; Račica IGM, Tivat; Trebjesa, Nikšić; Trgovina AD, Rožaje; Farma Moravac, Bijelo Polje; Famod, Rožaje; TP Centar, Podgorica

Rb	Broj zaposlenih	Banke	
		Broj pred.	% vlasništva
1	do 25	7	16,00
2	26 - 50	2	12,72
3	51 - 100	2	21,90
4	101 - 200	3	13,00
5	201 - 300	1	9,00

U svim ostalim preduzećima predviđeno je da se kroz tender i batch sale dođe do strateškog vlasnika, tako da bi problem, makar sa nivoa diskusije o modelima privatizacije, bio riješen. Uz to »opozicioni vlasnici« u vidu internih dioničara, građana i privatizacionih fondova, mogu praviti efikasnu ravnotežu strateškom vlasniku. (Ovo ističem kao odgovor na primjedbe na nivou koncepta, a ne na ono što je od toga postignuto u praksi).

U ovim preduzećima se, prije svega, nalazi rizik da dođe do stečaja, riječju, da građani budu razočarani! I dosadašnji tok privatizacije pokazuje da najviše buke u javnosti »proizvode« upravo ta mala i manja preduzeća (štrajkovi, razne demonstracije,...)

Istina, i u grupi Batch sale i Tendera ima rizičnih preduzeća!

Vrlo jasno, ovo znači: što će se desiti u ovih 177 preduzeća kada se izvrši MVP, jer sa vaučerima nije došao strateški vlasnik, niti novi kapital, niti novi menadžment?

Moguća su dva odgovora na ovo pitanje:

1. Odgovor pitanjem: a šta je alternativa MVP? Što se dešava sa ovim preduzećima ukoliko se brzo ne privatizuju? Koji metod privatizacije je alternativa? Aukcija? Ili čekanje još nekoliko godina? Možda da država pokuša da ih restruktuiru pa da ih privatizuje?⁵
2. Izvrši se MVP, ulazi se u proces realnog restrukturiranja preduzeća, odnosno stvaraju uslovi za to, što pomaže država i međunarodna zajednica, ulazi se u rizik i neizvjesnost ali nešto se preduzima.⁶

b) Uloga privatizacionih fondova u crnogorskom modelu

Postoji teza da su fondovi pasivni vlasnici te da nemaju istoriju u Crnoj Gori, što građanima otežava da odluče gdje da ulože vaučere (u neki od 6 fondova ili direktno u preduzeće).

Imamo 6 privatizacionih fondova. Istina je da oni nemaju svoju istoriju i tradiciju, što otežava građanima izbor: gdje uložiti svoje vaučere.⁷ Vrlo je teško čekati da se istorija desi a potom uđemo

6	300 +	0	0,00
	Ukupno	15	

⁵ Ukoliko se ne ide u privatizaciju kroz MVP, već se ona odloži, veliki broj preduzeća će propasti i nije moguće sačuvati kapital u njima. Obzirom na njihovu sadašnju vlasničku strukturu: 40% su već privatizovali radnici; oko 40% je namijenjeno građanima a oko 20% je u vlasništvu Fonda PIO i Zavoda za zapošljavanje. Sve više se traži da se prodaje imovina tih preduzeća što drastično smanjuje njihov kapital i ugrožava MVP! Ukoliko se ova preduzeća žele privatizovati kroz aukciju, onda bi ona bila prodana po veopma niskoj cijeni, što bi takođe izazvalo razočarenje građana: sve se prodaje bud-zašto! Zar nije bolje ta preduzeća, i sa ovog aspekta, besplatno dati građanima? Znači, teza je da kapital za MVP u ovim preduzećima nije moguće sačuvati u naredne dvije godine. Doći će do devastacije tog kapitala, a država nema snage da na tako širokom frontu kontroliše stvari. »Nekontrolisana« privatizacija postaje neizbježna!

⁶ Ukoliko se preduzeća privatizuju kroz MVP, proces restrukturiranja postaje neizbježan. Ko će da izvrši restrukturiranje? Za očekivati je da će u ovim preduzećima građani doći do vlasništva kroz privatizacione fondove. Pretpostavka je da privatizacioni fondovi, u saradnji sa ostalim vlasnicima, uđu u restrukturiranje menadžmenta, proizvodnje. (Sa ovom pretpostavkom se Sklar neće složiti, jer na Zapadu institucionalni vlasnici, kao što su fondovi, su pasivni vlasnici).

⁷ Ipak, većina od osnivača fondova u Crnoj Gori ima privatizacione fondove u Sloveniji, Bosni i Republici Srpskoj.

u privatizaciju! Ono što je iskustvo drugih zemalja u ovoj oblasti bilo je: snažnom regulativom i nadzorom onemogućiti razne špekulativne šeme i tzv. piramide, kako se dešavalo npr. u Rusiji. Crnogorska regulativa, rađena uz učešće eksperata USAID-a, prema stručnim ekspertizama obezbjeđuje taj nivo rizika. Posebno se polaže na fazu dobijanja licenci za osnivanje fondova, te da će renome osnivača biti jedna od implicitnih informacija za građane. Kada se npr. navede špekulacija u Češkoj, treba imati u vidu da je npr. Komisija za HOV u Češkoj ustanovljena nekoliko godina nakon MVP!

Crnogorski privatizacioni fondovi imaju tzv. investicione jedinice koje se ne mogu prodavati u prvoj godini, da bi se izbjegle špekulacije!

Iskustva iz drugih zemalja pokazuju da privatizacioni fondovi mogu biti aktivan institucionalni akcionar, za razliku od prakse na Zapadu, gdje su institucionalni investitori pasivni vlasnici sa aspekta upravljanja kompanijom. Nužnost aktivnog odnosa u upravljanju jasna je svim fondovima u Crnoj Gori, i ona je došla do izražaja u njihovim biznis planovima.

Naša pretpostavka je (kao npr. u Sloveniji, Češkoj i Poljskoj) da će privatizacioni fondovi koncentrisati vlasništvo velikog broja građana i kao institucionalni investitor biti »pravi« spoljni vlasnik. Ova pretpostavka se može sporiti, ali iskustvo nekih zemalja pokazuje da ona uz manje ili veće teškoće radi! Oni koji se sa ovim ne slažu, treba da odgovore: a što je alternativa?

c) Učešće vaučera u ukupnoj privatizaciji preduzeća

Primjedba je da su u drugim zemljama privatizacioni fondovi izvlačili korist tako što su, npr. prodavali imovinu ili su ih namjerno dovodili u stečaj.

Sem nekoliko slučajeva, vaučerska privatizacija neće dovesti do privatizacije kontrolnog paketa (preko 51%). Za donošenje odluka biće uvijek potrebna koalicija sa nekim od postojećih vlasnika, ili će privatizacioni fondovi prethodno morati da na tržištu kupe akcije od ostalih vlasnika u preduzeću (radnika, Penzionog fonda, Zavoda za zapošljavanje). Ovo otežava neke špekulacije sa prodajom aktive preduzeća i istiskivanjem iz preduzeća onog što je vrijedno!

d) Promet sa vaučerima

»Vaučeri će se prodavati bud-zašto. U Rusiji su se prodavali za flašu piva«⁸

Promet sa vaučerima nije dozvoljen. To smanjuje mogućnost njihovog prodavanja u bescijenje, mada je nemoguće izbjeći razne terminske i druge prodaje. Važno je da je vlada uspostavila pravila koja štite građane. Ali, ni najbolje postavljeni saobraćajni znaci na putu ne mogu da zaustave saobraćajne nezgode. Ali, postojanje saobraćajnih nezgoda na putu ne znači da ga treba zatvoriti! Možda neke dionice treba popraviti!

e) Vrijednost vaučera

»Niko ne zna kolika je vrijednost vaučera«!

»To su bezvrijedni papiri!«

⁸ Na stranu to što ja mislim da niko ne smije ograničavati moju slobodu raspolaganja mojom imovinom. Ako je vaučer "moja" svojina ja sa njim mogu da radim što hoću, pa i da ga prodam za flašu piva. Ja lično ne prihvatam ovaj paternalistički odnos prema kojem je država pametnija od individue. Zašto ne zabranimo ljudima da prodaju svoje kuće, jer postoji opasnost da ih prodaju za flašu piva?

U modelu u Crnoj Gori vaučeri nemaju vrijednost i za njih se ne mogu kupovati akcije kao što je to slučaj npr. u Federaciji BiH. Ukoliko vaučeri imaju karakter novca (nominalna vrijednost jednaka procijenjenoj vrijednosti akcija) onda su moguće razne špekulacije, što je već slučaj u Federaciji BiH. Npr. kupovina Holiday-Inn-a.⁹ Što to znači da su vaučeri **bezvrijedni. To je priznanje da crnogorske kompanije ništa ne vrijede!** Da sve što rade direktori, radnici koji idu na posao ne vrijedi ništa! (Malo je čudno da upravo mnogi direktori ili članovi menadžmenta ističu kako vaučeri ne vrijede ništa. Moguće pitanje koje se postavlja jeste: A ko upravlja i vodi ta preduzeća?)

Ukoliko je npr. tačna ta tvrdnja da su vaučeri bezvrijedni, postavlja se pitanje, a zašto onda kritika za svaku prodaju da je postignuta cijena niska? Zašto jedanput hotel Maestral ne vrijedi ništa (vaučer) a drugi put je prodat budzašto Slovencima (9,5 miliona DM + 14,5 miliona investicije). I jedno i drugo ne može biti tačno!

f) Tržište kapitala

»Mi nemamo tržište kapitala, pa je MVP nemoguća«. Ovo je jedna od omiljenih primjedbi »plutajućih sveznalica« i »kafanskih mudraca«. Istina je da nema tržišta kapitala! A kako će ga biti? Tržište kapitala se ne uvodi dekretom niti naredbom. Ono se razvija! I tu opet dolazi do razlike između onih koji se zalažu za **socijalističku transformaciju socijalizma** i nas koji se zalažemo za **tržišnu transformaciju socijalizma**. Po prvima, tržište kapitala se uvodi dekretom, to je stvar **doblje volje**.

Po drugima, tržište kapitala je stvar **procesa i evolucije**; postepenog rasta i razvoja! Nema tržišta kapitala tamo gdje nema privatne svojine, kao što nema plivanja na suvom. Upravo sa MVP radi se i na razvoju tržišta kapitala, ali ne pod pritiskom nečije volje, već pod **pritiskom interesa sve većeg broja privatnih akcionara i fondova**! Zašto je pokrenuta nova berza? Zato što su nove privatizacije institucije u tome vidjele interes! Razlika između prvog i drugog koncepta je u tome što prvi polazi od toga da država treba da napravi institucije i vodi brigu o njima, a po drugima te institucije treba da budu rezultat privatnog interesa, a na državi je da za to donese pravila.

Prirodnost procesa nastanka institucija ne može biti zamijenjena dekretima i naredbama. Uostalom, vještačka oplodnja jeste rešenje za neke slučajeve u životu. Ipak, prirodni proces razmnožavanja ljudi ne može se zamijeniti vještačkom oplodnjom! Slično je sa društvenim institucijama i zakonima!

g) Neki dodatni razlozi za MVP političkog karaktera

1. Građanima u Crnoj Gori su bili obećani vaučeri. (1996) Ukoliko ih ne dobiju biće razjareni i ljuti na vlast! S pravom! Istina, biće ljuti i kada saznaju da njihovi vaučeri, a to znači naša preduzeća, ne vrijede mnogo. Da li će biti više ljuti kad ne dobiju ništa, a obećano im je, ili kad dobiju makar nešto, pa makar koliko je to ispod očekivanja, to je posao za procjene političkih analitičara i analitičara javnog mnjenja!

⁹ Privatizacija Holiday-Inn-a se napada u »Dnevnom avazu« od 22.06.2000. godine, i kaže da je nekom omogućeno »da se objekat ukrade lažnim novcem«. Zapravo, privatizacija je urađena potpuno po Zakonu i transparentno. Međutim, hotel Holiday-Inn je kupljen za »džaba«. Njegova procijenjena vrijednost je bila oko 20.000.000 DEM. 35% je plaćeno u kešu a 65% u certifikatima. Ove certifikate je novi vlasnik kupio za manje od 10% njihove vrijednosti, tako da je novi vlasnik za hotel, potpuno transparentno, to Zakon dozvoljava, platio ne više od 8.000.000 DEM. Ove cifre su samo aproksimativne jer mi je cilj da ukažem da je određivanje vaučera kao novca opasno i da smo to mi izbjegli. Ali, kad izbjegneš jedno, ulaziš u drugu opasnost. To naše je ruski rulet. Ulažeš, pa šta bude!

2. Ako su već radnici u fabrikama dobili akcije, zašto da ih ne dobiju i ostali građani Crne Gore. »Zašto jedan zaposleni u fabrici drveta je dobio akcije a policajac koji čuva tu fabriku ih nije dobio, kao ni nastavnik koji je osposobio mehaničara«. I ovo ima političku pozadinu i politički uticaj!
3. Zašto toliko povike na MVP, a zaboravlja se insajderska privatizacija (radnici). Zašto su radnici mogli dobiti akcije (interne dionice) a građani (vaučere) ne? U čemu je razlika? Da li je to i dalje nastavak prakse iz socijalizma da je »radnička klasa izvor napretka« (ideologija) a građanin je uvijek problem za vlast (demokratija)? Odnosno, da li smo još u domenu sudara ideologije i demokratije?

3. Očekivani doprinos MVP u Crnoj Gori

Ekonomski priručnik problemu uvijek sadrži tzv. »alternativni pristup«. ¹⁰ Odnosno, što su alternative za problem koji postoji! Jedna alternativa se može kritikovati samo u poređenju sa drugom!

MVP u Crnoj Gori neće sama po sebi riješiti niti jedan problem! MVP, kao ni ukupna privatizacija nije aspirin koji popijemo i prestane nas boljeti glava! Ta prevelika očekivanja od jedne mjere jesu način da se ta mjera (u ovom slučaju MVP) u javnosti iskompromituje.

A kako mi shvatamo naše probleme? Što su ključni problemi? Možda je tu jedan od ključeva razlika.

Pojavno, problem je kako primiti platu! Kako da neko ne ostane bez posla! Kako obezbijediti penzije? Kako pomoći siromašnima?

Ovo su, razumije se ogromni problemi i na ličnom i na društvenom nivou! Ali većina ljudi se zadržava na njima. Političari svih partija, posebno!

Međutim, ovo je samo **prvi, pojavni nivo problema!**

Ispod njega, manje vidljivi su drugi problemi, **suštinske prirode.** ¹¹ **Pojavni problemi ne mogu biti riješeni bez rešavanja suštinskih uzroka!** Naš suštinski problem je da kritična masa ljudi prihvata propagandu (ne rešenja) tzv. populista, odnosno »plutajućih sveznalica«. ¹²

Naši problemi su nešto dublji. To su prije svega:

1. **Problem upravljanja preduzećima.** Privreda Crne Gore se kod velikog broja ljudi shvata kao jedno preduzeće kojim treba da upravlja Vlada Crne Gore. Na taj način Vlada, namjerno ili ne, preuzima odgovornost za sve probleme u preduzeću. Dolazi se do apsurdna da menadžeri preduzeća koji godinama, a neki decenijama, imaju gubitke a žive od pomoći vlade, kritikuju Vladu što npr. radnici ne primaju platu. Pitanje je generalno da li preduzeća treba da vode ministri ili menadžeri?
2. **Problem znanja u preduzećima:** U čitavom crnogorskom društvu postoji dominacija tzv. negativnog znanja, odnosno stalne kritike i optužbi: sve što je novo dočekuje se na nož!

¹⁰ Sjetite se primjera iz literature. Čovjek koji je osuđen na smrt strijeljanjem je na mjestu izvršenja rekao: "okovi su zlato" (u odnosu na metak u čelo). Kasnije je ovaj motiv došao do izražaja u nekim djelima Van Goga.

¹¹ Visoka temperatura je uvijek znak bolesti. Ali što je uzrok bolesti?

¹² A sve što pluta je bez karaktera!

3. **Problem tržišta i novih proizvoda.** Preduzeća u Crnoj Gori su, manje-više u okovima stare tehnologije, izgubljenog tržišta a ne-nađenog novog tržišta, sa starim proizvodima. Kako do novog tržišta, do novih partnera, do novih proizvoda?
4. **Problem korupcije.** Analize pokazuju da je problem korupcije kao opštedruštveni problem na 4 mjestu u Crnoj Gori.¹³ Korupcija postoji unutar preduzeća, na nivou preduzeća i izvan preduzeća! Korupcija je posebno izražena na nivou vrha javnih preduzeća.
5. **Problem transparentnosti.** Posebno problem transparentnosti političkih partija. Političke partije imaju apsolutni monopol! Ne postoji nikakva kontrola nad njihovim finansiranjem. Ko su donatori? Što je protivteža diktature političkih partija u Crnoj Gori? Ona ne postoji!
6. **Problem shvatanja slobode!** Ljudi kao pojedinci nisu navikli na slobodu kao individualnu vrijednost, na posledice slobode, a to je individualna odgovornost. Pojedinci bježe od rizika donošenja odluke. Radije to prenose na kolektiv, nekog drugog, državu!
7. **Problem institucionalnog okvira.** Stare institucije su oblikovane shodno interesima do sada vladajućih interesnih grupa (ne samo političkih) i starim načinom upravljanja preduzećima. Kako do novog institucionalnog aranžmana?
8. **Problem zaštite svojinskih prava.** Ne postoji sistem potpune zaštite svojinskih prava, sigurnosti uloga u akcije, banke, obveznice. Zar to, npr. ne potvrđuju tvrdnje nekih političara da u Crnoj Gori u slamaricama postoji 200 miliona DM. Kako očekivati da neko uloži u preduzeće (privatizuje ga) a domaći građani čuvaju novac u jastucima, jer nemaju povjerenja da ga ulože?¹⁴
9. **Problem zaposlenih.** Bez obzira na »sveopštu« brigu o zaposlenima od svih »subjekata« društva (vlada, sindikat, političke partije, populisti, korumpirani štrajkački odbori,...) njima je sve teže. Da li se može uspostaviti situacija u kojoj o zaposlenima niko ne brine, već se briga mijenja uspostavljanjem pravila (prava i obaveza zaposlenih) i zaštota pravila umjesto zaštita ljudi?
10. **Problem shvatanja zaposlenja i radnog mjesta.** »Imam dobar posao, ništa ne radim« je bila maksima starog sistema. Kako promijeniti taj mentalitet? Kako doći do maksime: »Hvala svevišnjem, puno radim i koliko vidim biće posla u ovom preduzeću sledećih nekoliko godina«.
11. **Problem shvatanja biznisa od strane nove preduzetničke klase.** Osnov biznisa još uvijek je saradnja sa državom (ne sa tržištem – potrošačem) i radnici se tretiraju »sa visine« ne obezbjeđujući im osnovna prava. (Svakako, u Crnoj Gori postoji oko 40% privatnih kompanija na koje se ne odnosi ova konstatacija). Kako da se shvati da je svaki zaposleni resurs za vlasnike odnosno menadžere? Ali ne politički resurs (glasač) već ekonomski (proizvođač) i da što je veća plata zaposlenih veći je profit vlasnika! Kako doći do filozofije da što je bolje zaposlenima, bolje je i vlasnicima.
12. **Problem institucionalnog konstruktivizma.** Gradnja novog sistema je više zasnovana na pretpostavkama stručnog i političkog establišmenta, nego što polazi od jasnog

¹³ Analiza Centra za tranziciju, Podgorica, 2000. godine

¹⁴ Problem legalizacije novca u jastucima nije problem koji se tiče ispitivanja porijekla imovine (pravni i moralni problem) već je to pitanje stvaranja uslova za njegovo ulaganje. Ja se zapravo zalažem za stvaranje uslova da ljudi dobrovoljno, shodno svom interesu "izvuku novac iz slamarica" i ulože ga u akcije, obveznice, banke u Crnoj Gori.

Znači, umjesto "legalizacije" treba koristiti termin "ulaganje"! To je velika razlika!

Sigurnost i zaštita ulaganja tog novca u ekonomiju Crne Gore je ekonomski problem. Umjesto što političari i razni sveznajući novinari optužuju ljude što imaju novac i unaprije ih izjednačavaju sa kriminalcima, potrebno je da se zapitaju kakav su institucionalni okvir stvorili da se taj novac investira, da ga ljudi izvuku iz slamarica i ulože! Kada je novac uložen (kupovina akcija, imovina, stanja) on više nije van privređivanja! Sa stanovišta privređivanja on postoje "javna svojina"!!!

interesa onih čiji interes treba da bude ugrađen u taj institucionalni okvir. Npr. ako se donosi novi zakon o preduzećima u čijem je on interesu? Interesu preduzetnika i menadžera, interesu zaposlenih ili interesu države?

13. **Problem vjere u državu i »državni posao.** Većina ljudi u Crnoj Gori vjeruje da je država i zaposleni u državi izvor lične i porodične sreće i moći. Sigurnost posla u državi se preferira u odnosu na neizvjesnost posla gdje se plata mora zaraditi na tržištu! Što se dešava ako svi zaposleni u Crnoj Gori rade u državi i kvazi-državnim institucijama? Ko proizvodi? Ko vrši usluge? Odakle državi novac za plate tolike armije zaposlenih?

Gore iznesena pitanja su više imala za cilj da iznesu moj način razmišljanja o pitanju što su suštinski problemi tranzicije u Crnoj Gori. Svakako, broj pitanja može i jeste mnogo veći.

Međutim, sva pitanja se svode na jedno:

Ko, odnosno koje interesne grupe hoće i imaju interesa da uvedu kapitalizam u Crnu Goru? To je, svakako ogoljeno, prvo pitanje! To što se to pitanje stavlja u oblandu npr. tržišne ekonomije i demokratije je manje bitno! Nema tranzicije koja će kao rezultat imati vraćanje istog sistema iz sjećanja ljudi! Transicija se odnosi na budućnost a ne na prošlost!

Prema tome, MVP je pokušaj da se **zamrznuta** institucionalna, mentalna, politička i ekonomska situacija **pokrene na promjene!** Da se **ravnoteža nemoći**, koja je danas prepoznatljivi znak Crne Gore, pretvori u **neravnotežu moći!** Da u ekonomskoj sferi moć dobiju građani, odnosno njihovi interesi! Da se onemogućí politička manipulacija ekonomijom!

To je šansa da građani svoju »pamet i ekspertnost« koju imaju u političkoj sferi prenesu i na ekonomsku sferu!

MVP je šansa da građanin kao potrošač zaštiti sebe od sebe kao građana birača! Sada građani birači glasanjem ugrožavaju sebe i svoje ekonomske interese, tj. građane – potrošače!¹⁵

Što može podstaći (ne riješiti) MVP?

1. **Proces stvaranja konkurencije političkoj sferi.** Odnosno institucionalno jačanje »bloka« ekonomskih interesa. Da li npr. ekonomski interes smije dopustiti superiornost političke sfere u dugom roku, koja vodi propadanju privatnog kapitala?
2. **Stvaranje pukotina u zamrznutom stanju odnosa** između vlade, sindikata, postojećeg menadžmenta, zaposlenih. Riječju, zamrznuto stanje između raznih interesnih grupa (»narušavanje ravnoteže nemoći«) će MVP razbijati!
3. **Uvođenje mladih ljudi u crnogorsku ekonomiju.** Npr. svaki pšrivatizacioni fond (vođeni privatnim interesom) primoran je da kao svoje analitičare u firmu zaposli mlade eksperte (znanje engleskog jezika, kompjuterskih vještina, struke) i da u preduzećima u kojima ima vlasništvo postavi nove ljude za menadžerske ekipe i upravne odbore, po kriterijumu znanja (jer je profit cilj) a ne shodno političkim preporukama (poslušnost kao cilj).
4. **Uvođenje stranih partnera u crnogorsku ekonomiju.** Dosadašnji osnivači menadžment kompanija za upravljanje privatizacionim fondovima pokazuju da su nekoliko stranih banaka, investicionih fondova i osiguravajućih društava ušli kroz MVP u proces tranzicije u Crnoj Gori. Takvo učešće stranih kompanija do sada i tom brzinom

¹⁵ Svaki građanin se javlja na političkom tržištu (izbori) kao glasač, a na tržištu rada, roba i usluga i kapitala kao potrošač i preduzetnik.

nisu omogućili modeli tendera i batch sale. Njihovo uključivanje u crnogorska preduzeća je svojevrsan transfer tehnologije i organizacije.

5. **Crnogorska preduzeća i regionalno tržište.** (bivše SFRJ i Balkan). Činjenica da neki o privatizacionih fonda imaju mrežu i tržište u većem dijelu bivše SFRJ i da planiraju dalju ekspanziju u regionu, uključuje crnogorska preduzeća preko MVP u taj proces.
6. **MVP otvara procese integracije crnogorske ekonomije.** Bez otvorenosti crnogorske ekonomije, što znači da kompanije u Crnoj Gori ostvaruju profit na tržištima izvan Crne Gore, nema prosperiteta u Crnoj Gori. To znači da MVP treba da doprinese načinu razmišljanja po kojem većina krupnih i stranih investitora (ljudi koji ulažu u crnogorske kompanije) ne računaju na profit sa crnogorskog tržišta (suviše je malo) već na profit sa tržišta izvan Crne Gore. U tom smislu MVP je jedna od garancija da se Vlada ozbiljno opredijelila za privatizaciju.
7. **Prtisak na stvaranje novih institucija i novog sistema.** Za očekivati je da će vlasništvo preko 450,000 građana, interesa građana da prodaju svoje akcije koje dobijaju od preduzeća ili fondova, može uticati na stvaranje novih institucija tržišta kapitala. Ukoliko se ujedine građanski – vlasnički interes, mnoge institucije, država, sudovi i sl. moraće se transformisati shodno tom interesu.

Prema tome, kod rasprave o MVP je potrebno jasno shvatiti:

1. Karakter i suština problema koji se rešavaju su mnogo složeniji i dublji nego što to na površini izgleda.
2. Da je MVP samo jedno od sredstava ili načina da se otpočne sa rešavanjem tih problema.

MVP nije aspirin za jednokratno rješenje problema glavobolje! Naš problem je mnogo dublji!¹⁶

Očekivanje od MVP se **moгу ispuniti samo ako razumijemo problem koji se rješava**, odnosno, taj problem je mnogo dublji i veći od moći koje nosi MVP! **Zato očekivanja od MVP treba zamijeniti aktivnostima u različitim oblastima, da bi MVP uspjela.**

4. **Mogući problemi MVP**

U samom provođenju MVP (distribucija i ulaganja vaučera) ne treba očekivati posebne probleme. Priprema koja je izvršena i tehničke mogućnosti ZOP-a, kao i upravljanje procesom, su garancija da će se proces tehnički uspješno završiti.

Problem je suštinske prirode: Da li uvođenje građana kao vlasnika (direktno ili posredno preko fondova) može dovesti do poboljšanja ekonomije?

- a) **Vrlo vješta politička propaganda protiv MVP**, kao i protiv mnogih menadžera iz preduzeća, može kod građana stvoriti osjećaj da se i oni trebaju pridružiti nekoj “modernoј kritici”. Da se, na taj način stvori nepovoljan ambijent da građani žele i mogu da “uđu” u kompanije! I na tome se već veoma perfidno radi! Tek je za očekivati da će taj proces odvrćanja građana od kompanija biti sve žešći. Sve će se to provoditi pod izgovornom kritika metoda privatizacije, provođenja metoda, međusobne partijske kritike i sl.

¹⁶ Moramo napustiti logiku koja je slična logici hiruškog tima tokom operacije. Mi koji dajemo svajete (vlada, konsultanti, eksperti, sindikati, komore, menadžment, privatni preduzetnici ...) smo zdravi i vršimo operaciju nad bolesnikom (preduzeća, nezaposleni, ...). Tako meni bar liče diskusije mnogih zvaničnika. Kao da se ne shvata da smo manje – više svi na operacionom stolu! Da smo zapravo svi pacijenti!

- b) Ideja MVP je ne da od građana – vlasnika napravi eksperte za korporativno upravljanje, već da **kontrolna funkcija građana bude jača**, da se zautsavi mogućnost dilova, da se poveća transparentnost. Sada u privatizaciji svih preduzeća umjesto odnosa država – potencijalni kupac imaćemo, pored države više motivisane radnike i građane. Znači, problem je da li će građana kao vlasnici prihvatiti aktivnu ulogu ili ne!
- c) Problem može da stvori i **nestabilna politička situacija**, posebno činjenica da se odlaže odgovor na pitanje o državnom statusu CrneGore (bez obzira na krajni ishod) odlaže! Politička nestabilnost bi mogla da proguta MVP!
- d) U samim preduzećima (a i državi) postoji **potpuna informaciona nesređenost**. MVP će primorati preduzeća da počnu sa raščišćavanjem bilansa, sa dugovno – potraživačkim odnosima. “Iznenadno” (za javnost, ali ne za eksperte) pojavljivanje istinitih podataka o dugovima i potraživanjima naših kompanija će stvoriti atmosferu da je za sve to “kriva” MVP i ona će biti optužena za sve nevolje! To je slično slučaju kada se upali svjetlo u stanu u kome je nered, pa se za nered optužuje onaj koji je upalio svjetlo (kao da nered nije postojao i prije toga)! Doći će do izražaja mišljenje onih koji imaju “spomeničarski mentalitet”: zar ja nisam prvi govorio da sve treba raščistiti pa ući u MVP! To mi liči kao kad bi hirurg reako pacijentu koji ima kamen u žuči: “izvadi taj kamen, pa dođi da mi zašijemo ranu”!
- e) Privatizacioni fondovi, vođeni privatnim interesom i motivom da povećaju vrijednost akcija iz svog portfelja, će ući u bolne rezove **restrukturiranja preduzeća**. Postoji realna opasnost da država, sindikat, komora, koji su ostali u relacijama starog, neprofitnog razmišljanja, svale na privatizacione fondove odgovornost za stanje koje su oni realno zatekli! Nedovoljan podrška privatizacionim fondovima može biti uzrok kraha MVP!
- f) Nedovoljno razumjevanje internih – akionara (radnika) – što je slučaj sada, njihove uloge i obaveze upravljanja preduzećim, može da stvori konflikt između internih – akcionara (radnika) i građana (direktno ili fondovi). Stepen njihove koalicije (radnika i građanja) je u manjim firmama presudan za uspjeh MVP!
- g) **Zaštita svojinskih prava** – da li će sudovi (odnosno njihove političke partije) biti sposobni da zaštite građana – vlasnika, ili će ga ubjeđivati da je mnogo važno da ga zaštite kao građana – birača?
- h) **Odnos države, vlade i bankarskog sektora prema privatizacionim fondovima**. Da li će se npr. privatizacionom fondu odobriti povoljan kreditna linija za restrukturiranje preduzeća? Da li će država razraditi mehanizam socijalne zaštite zaposlenih u procesu restrukturiranja?
- i) **Napredak u ostalim oblastim tranzicije**. Da li će doći do gradnje novog institucionalnog okvira, novog sistema, otvorene ekonomije ...
- j) **Povećanje efiksnosti državne administracije i modernizacija rada vlade**. Zadržavanje paternalističke uloge i tradicionalnog rada vlade je pogubno po MVP¹⁷.
- k) Svi ostali problemi (**raspršenost vlasništva, nemanje novca, problem upošljavanja, ...**) koje su inače imanentni MVP.
- l) Brzina tenderske privatizacije i uvođenje strateških partnera, što u osnovi zavisi od interesa za ulaganje u Crnu Goru.

Riječju, **osnovni problem je da li se shvata da MVP stvara uslove za nove procese i da li ostali učesnici u procesu reformi žele da to podrže ili ne!**

¹⁷ Jedan od mlađih ministara u sadašnjoj Vladi mi je rekao da će da uvede Internet u ministarstvo, iznoseći to kao “epohalno otkriće”. Razumijem mladog kolegu, ali ne razumijem da u tako modernoj zgradi “Vektra” Vlada nije do sada imala za kompjutere Internet. Ili je novac bilo ali ne i tražnje za Internetom?

5. Poruke rada

Ovaj rad je imao za cilja da se MVP posmatra mnogo šire, u **sistemskom kontekstu**, a ne kao tehničko pitanje. MVP neće riješiti nijedan problem u Crnoj Gori. Ali, MVP u kompleksu svih ostalih reformskih aktivnosti, stvara uslove da se ti problemi u toku više godina ipak riješe!

Problem MVP u Crnoj Gori je da je **rano pokrenut**, jer ne postoje neki uslovi (prije svega politički) da ona da sve pozitivne rezultate. Ovo je suprotno mišljenju da se sa MVP kasni! Ali, mišljenje je da i u takvim uslovima MVP će stvoriti pritisak na donosioce odluka da se njen uticaj proširi i podstakne u vremenu.

MVP će pritiskati sve učesnike u tranziciji (posebno političare na vlasti i opoziciju) da pokažu svoj reformska orjentisanost! Nakon MVP umjesto građana – birača ispred sebe će imati i građane – potrošače! Građane koji hoće veće plate i nadu da će dobiti posao, a ne obećanje da će se “slavna prošlost nastaviti i u budućnosti, pod uslovom da uklonimo sadašnjost”.

Da li su svi građani spremni da svoje lične interese preferiraju u odnosu na političku ideologiju? Odnosno, da li će građani staviti ekonomiju ispred politike?

MVP nam daje šansu u tom pogledu!

Možda je u tome snaga ovog modela ili je to naša konceptualna greška? Vrijeme će pokazati!

Tranzicija traži kritičnu masu pojedinaca koji žele da uzmu svoju sudbinu u svoje ruke! Da li Crne Gora ima tu kritičnu masu? MVP može povećati broj tih ljudi i u tome jeste njena snaga!

LITERATURA:

1. Ivan Majol (ed): Privatization and Economic Performance in Central and Eastern Europe, EACES, Massachusetts, 1999
2. Dr Drago Buvač: Povratak u kapitalizam, Zagreb, 1990.
3. Veselin Vukotić: Suština MVP, IDN, Beograd, 1992.
4. Sergei Vasiliev: Ten years of Russian Economic Reform, SRCE, London, 1999.
5. Kornai Janoš: Put u slobodnu privredu, Ekonomski institut, Beograd, 1990.
6. Anatolij Čubajis (ed): Privatizacija po ruski, Moskva, 2000.
7. Clemens Schirte (ed): Privatization and Corporate Control in the Czech Republic, Prag, 2000.